

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**РОЛЬ КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ У ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 – Політологія
освітнього рівня «бакалавр»

студентки
IV курсу ОР «Бакалавр»
денної форми навчання
Єлизавети НОВАК

Науковий керівник
кандидат політичних наук, доцент
Вікторія ПЕТРЕНКО

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ	5
1.1. Сутність та поняття “кольорових революцій ”	5
1.2. Основні чинники та характерні риси кольорових революцій	14
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ НА ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ (НА ПРИКЛАДІ ГРУЗІЇ, КИРГИЗСТАНУ, УКРАЇНИ)....	24
2.1. Трояндова революція в Грузії 2003 року	24
2.2. Помаранчева революція в Україні 2004 року та Революція гідності 2014 року	30
2.3. Тюльпанова революція в Киргизстані 2005 року.....	41
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні перехід від напівтоталітарних режимів до демократії у пострадянських країнах здійснюється здебільшого шляхом кольорових революцій. Кожна з країн має власний досвід трансформації, свої особливості, але спільним для усіх країн є здійснення кольорових революції задля масштабних демократичних перетворень у державі. Виникнення такого нового типу революцій на початку двохтисячних зумовило постановку питання про відмінність сучасних кольорових революцій від класичних. Що таке кольорова революція двічі відчула на власному досвіді Україна. Помаранчева революція і Революція гідності в Україні стали символом свободи та незламності духу українського народу.

Акції протестів в Білорусі 2020 року, які можна трактувати як нову спробу здійснення кольорової революції лише підтверджують актуальність їх дослідження. Таким чином, вивчення політичних трансформацій у країнах, які мали досвід здійснення кольорових революцій, зокрема, в Грузії, Киргизстані та Україні є надзвичайно на часі сьогодні. Цікаво спостерігати і за риторикою В. Путіна та О. Лукашенка, які заявляють про дестабілізуючий вплив кольорових революцій на державу і жорстоко придушують будь-які мирні протести. Такий страх пояснюється тим, що така жага громадян до змін може призвести до завершення епохи сучасних диктаторів.

Об'єктом дослідження є кольорові революції як явище.

Предметом дослідження є роль кольорових революцій у трансформації політичних режимів.

Метою дослідження є розкриття ролі кольорових революцій у трансформації політичних режимів.

Виходячи з усього зазначеного було визначено наступні **завдання дослідження**:

- розкрити сутність та поняття “кольорової революції”;
- виявити основні чинники та характерні риси кольорових революцій;

- з'ясувати вплив кольорових революцій на політичні режими та визначити їх наслідки на прикладі Трояндової революції в Грузії, Помаранчевої революції і Революції гідності в Україні та Тюльпанової революції в Киргизстані.

Методологія дослідження. При написанні кваліфікаційної роботи були застосовані системний, структурно-функціональний, історичний та порівняльний методи дослідження. Завдяки системному методу розкрито сутність кольорових революцій. Структурно-функціональний метод використано для виявлення основних чинників та особливостей кольорових революцій. Історичний метод дозволяє дослідити умови проведення кольорових революцій в Грузії, Киргизстані та Україні в їх історичній послідовності. Порівняльний метод дає змогу розкрити спільні та відмінні риси кольорових революцій у вище згаданих країнах.

Структура роботи. Кваліфікаційна бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, диференційованих на 5 підрозділів, висновків, та списку використаної літератури та джерел (55 найменувань). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ

1.1. Сутність та поняття “кольорових революцій”

Феномен революції, є одним з найбільш дискусійних в науці. Більшість праць дослідників пов'язані з проблемами визначення сутності, особливостей та наслідків політичних і соціальних революцій як механізму трансформацій політичних режимів та соціальних структур. Проблема сутності, типології та особливостей революцій посідає важливе місце в теоретичних працях політологів та соціологів ХХ ст. Серед таких, можна виокремити: Т. Скокпол, С. Гантінгтона, Е. Гіденса, Ч. Тіллі, Дж. А. Голдстоуна. Теоретико-методологічною базою для дослідження феномену “кольорової революції” стали праці таких українських та зарубіжних вчених: Дж. Шарпа, М. Макфола, Д. Лейна, Г. Почепцова, А. Гільова, Г. Кравець, Д. Дорофєєва, Н. Ореховської, О. Романюка, З. Вердиханової, О. Фісуна, І. Тукаленко. Ці дослідники зробили вагомий внесок у вивчення проблематики сутності “кольорових революцій”.

Сучасні дослідники революцій визначають її сутність по-різному. Американський політолог Теда Скокпол стверджує, що «революція — це стрімка, докорінна трансформація державних та класових структур, що супроводжується і частково підтримується повстаннями з низів» [40; с. 4].

Дещо схоже визначення дає автор відомої праці «Зіткнення цивілізацій» Семюель Гантінгтон, що визначає революцію як «стрімку, фундаментальну і насильницьку внутрішньополітичну зміну домінуючих цінностей і міфів суспільства, його політичних інститутів, соціальних структур, лідерів, діяльності уряду та політики» [44; с. 269].

В сучасній західній соціальній науці політична революція часто трактується як переворот, що змінює тип влади (форму правління). Англійський соціолог Ентоні Гіденс розглядає революцію як захоплення державної влади насильницькими засобами лідерами суспільних рухів,

пізніше ця влада використовується задля ініціювання основних процесів соціальних реформ. Він формулює певний ряд умов, що дозволяє вважати ту чи іншу політичну зміну революцією. Зокрема, першою умовою за Е. Гіденсом є наявність «масового соціального руху» [6; с. 605]. Другою важливою умовою революцій, на його думку, є їх спрямованість на глобальні реформи та докорінні зміни. Третя умова - це загроза насилля або його застосування з боку учасників таких масових рухів. Варто зауважити, що відомий соціолог розмежовує поняття революції та державного перевороту. Державний переворот, на його думку, взагалі не може вважатися революцією, оскільки це проста зміна однієї групи лідерів на іншу без будь-якої зміни політичних інститутів і системи влади.

Важливими є і напрацювання відомої політологині Ганни Арендт. У своїй праці «Про революції» Арендт говорить про руйнівний вплив французької революції, але саме ця революція, за її словами, вплинула на подальший розвиток людства. Вона стверджує про взаємозв'язок революцій з війнами: «безумовно, взаємозв'язок між війною і революцією не такий вже й новий; вона народилася разом з революціями, яким війна за звільнення або передувала і сприяла, як у випадку американської революції, або ж самі революції вели до оборонних чи визвольних війн, як це сталося у Франції» [1; с. 13].

Відомий американський соціолог та політик Чарльз Тіллі досліджує сутність, особливості феномену революцій та їх вплив на демократію. Зокрема, саму революцію вчений трактує, як насильницьку передачу влади над державою, в ході якої, дві різні коаліції суперників представляють взаємовиключні вимоги щодо управління державою і деяка значна частина населення підкорюється юрисдикції держави і поступається одній з коаліцій [53; с. 8]. Дослідник підкреслює, що динаміка революцій тісно пов'язана з їхнім політичним, економічним і соціальним контекстом. Він також говорить про існування складного взаємозв'язку між соціальними рухами, зокрема

революціями та демократизацією. Тіллі стверджує, що демократизація впливає на формування соціальних рухів, проте не всі соціальні рухи позитивно впливають на демократизацію. Тут варто зауважити про відокремлення наслідків революцій від її вимог. З одного боку, демократичний рух на початку може призвести до зовсім протилежних наслідків, а з іншого боку, антидемократичний рух стимулює демократичні протидії з боку громадян або держави і призводить до демократичних результатів.

Професор Каліфорнійського університету та відомий американський соціолог і політолог Джек А. Голдстоун досліджував проблеми революцій як ключових конфліктів у світовій історії, що призводять до докорінної зміни влади та соціуму. У своїй праці «Революції. Дуже короткий вступ» він дає таке визначення революції: «насильницьке повалення влади, що здійснюється за допомогою масової мобілізації в ім'я соціальної справедливості і створення нових політичних інститутів» [7; с. 61]. Тобто, революція - це поєднання феноменів масового об'єднання суспільства та інституціональних змін і ідеології, що керує ними та містить в собі ідею соціальної справедливості.

Дослідженням сутності та типології революцій займається український науковець Г. Почепцов. Залежно від динаміки еліт він виокремлює такі види революцій. Перший вид — традиційні, для яких характерна зміна владної еліти та соціального ладу. Другий — «оксамитові революції», що «знищують» старих політичних лідерів та змінюють соціальний лад. Третій вид — «кольорові революції», що здійснюють кругообіг еліт [37, с. 10].

Цікаво, що визначення майже усіх сучасних дослідників революцій місять в собі ряд особливостей. Серед них можна виокремити такі, як:

- 1) участь революційних і контрреволюційних сил та народу;
- 2) такі сили організовані в політичні партії та суспільні рухи, навіть воєнізовані групи;

- 3) боротьба між революційними та контрреволюційними силами йде за контроль над державними структурами, зокрема над армією та поліцією;
- 4) революційна зміна влади означає не лише зміну політичних інститутів та системи, але і суспільних цінностей та міфів;
- 5) оскільки контрреволюціонери здебільшого опираються на поліцію та армію, то переможцем стає той, кого підтримує народ;

Варто зазначити і те, що кожна окрема революція проходить в певних умовах під дією певних причин. Кожна революція включає в себе доволі серйозну підготовку суспільства, що націлена на зміну суспільної думки щодо необхідності революційного перевороту, швидкої зміни влади і оголошення нових реформ та довге їх втілення в реальність.

Проаналізувавши визначення революцій у різних дослідників можна натрапити на таку їх характеристику, як «стрімка». Проте, швидкість не є головною відмінною рисою революцій. Це характеристика політичних переворотів, що заключаються в підготовленому, але неочікуваному для існуючої влади її захоплення і зміни політичного режиму.

Таким чином, спроби визначення поняття революції доволі сильно різняться у дослідників, але у всіх революція включає в себе не лише переворот і зміну влади, а і конфлікт, суперництво, реформи. Для визначення сутності та поняття «кольорових революцій» надзвичайно важливим є аналіз сутності, особливостей, передумов класичних революцій, які їм передували.

Класичними «кольоровими революціями» вважаються: «Бульдозна революція» в Югославії 2000р., «Революція троянд» в Грузії 2003 р., «Помаранчева революція» в Україні 2004 р., «Революція тюльпанів» в Киргизії 2005 р., «Революція гідності» чи «Євромайдан» в Україні у 2013 - 2014 рр.. До цього списку варто додати ще революції, що пов'язані з подіями «Арабської весни» 2011 року, а саме: «Революція лотоса» в Єгипті та революція у Тунісі. Існують і невдалі спроби «кольорових революцій» у Білорусі в 2006 р. та 2020 р., Вірменії у 2008 р., так звана «Болотна

революція» в Росії 2011-2013 рр. та «Жасминова революція» в Китаї у 2011 р. Цікаво, що в Китаї активістам навіть вдалось захопити телевізійну станцію і у прямому ефірі заявити про свою мету та вимоги.

Хоча і феномен кольорових революцій доволі поширений, проте досі не має його однозначного розуміння та визначення. Даний феномен описується за допомогою різних визначень, концепцій та теорій, серед яких і «оксамитова революція», і концепція «м'якої сили», «електоральна революція» тощо. Варто зазначити, що більшість російських дослідників тісно пов'язують кольорові революції з «теоріями змови» та «теоріями хаосу» [9]. Таке тлумачення є доволі прогнозованим, адже кольорові революції в класичному розумінні передбачають механізм переходу від тоталітаризму до демократії, що загрожує сучасному режиму Росії.

Особливу увагу варто звернути на явище «оксамитових революцій», яку дослідники часто ототожнюють з поняттям «кольорової революції». Дійсно, обидва види революцій несуть мирний характер, що є їх особливістю. І для «оксамитових», і для «кольорових» революцій характерним є те, що зміна політичного режиму відбувається без застосування збройного насильства. Але доволі суттєво різняться умови їх проведення, від чого залежить і головна мета. Якщо головним завданням „оксамитових” революцій у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії було повалення комунізму та остаточна декомунізація суспільства, то завданням революцій в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані – демократизація вже існуючих посткомуністичних систем, які в ході трансформації відхилилися від демократичного напрямку [38]. Таким чином, ці революції варто виокремити в інший, посткомуністичний тип революцій, який і називається “кольорові революції”.

Цікаво, що досить тривалий час кольорові революції ототожнювались з поняттям «електоральної революції». Цей термін вперше починає використовувати професор Кембриджського університету Девід Лейн.

Дослідник стверджує, що протести та мітинги виникали внаслідок порушення виборчого процесу [22]. В такий спосіб, дослідники акцентували увагу на основній причині кольорових революцій — фальсифікації виборів у більшості пострадянських країн. Але варто зазначити, що дане ототожнювання є некоректним, адже враховує лише одну особливість кольорових революцій, а не розглядає увесь їх спектр. Д. Лейн зазначав, що усі «кольорові революції» були соціально-політичними трансформаціями, що спрямовані на введення демократії «знизу» [22].

Основним розробником теорії «кольорових революцій» вважається американський політолог Джин Шарп. У 1999 році Шарп видав свою працю «Від диктатури до демократії. Концептуальні засади звільнення». На думку багатьох дослідників кольорових революцій, ця поява стала своєрідною «методичкою» для повалення диктатури. Особливо дослідник звертає увагу на ненасильницький та мирний хід революції. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах немає необхідності для збройних конфліктів. Усі такі конфлікти мають лише руйнівний характер, що призводить до ще більшого поневолення та різноманітних економічних, соціальних, політичних проблем [11]. Також, Шарп перелічує конкретні рекомендації щодо зміни влади у країні з диктаторським режимом. За Дж. Шарпом, незалежно від країни і ситуативних характеристик, можна виокремити такі універсальні етапи:

1. Оцінка та аналіз можливостей: аналізуються можливості і ресурси країни, сила режиму і потенційних третіх сил, які можуть бути залучені до конфлікту. В рамках цього етапу здійснюється постановка головної мети та другорядних цілей революцій;
2. Розробка стратегії: обирається стратегія найкращого досягнення цілей в конфлікті. Тобто, визначається, яким чином і коли боротися, та як досягти максимальної ефективності в досягненні своїх цілей. Розробляється план пристосування до умов та застосування наявних засобів.
3. Пошук можливостей: варто визначити, на які сили спирається

диктаторський режим, та виявити його слабкі місця, на яких і буде сконцентровано увагу повстанської діяльності. Здійснюється дошук союзників та партнерів. Доцільно виокремити слабкі сторони протестного руху та мінімізувати вплив на них.

4. Боротьба: всі зусилля спрямовуються на руйнування головних джерел сили диктаторського режиму – авторитет і легітимність [11].

Шарп переконаний, що сила держави базується на тісній співпраці з населенням. Саме тому якщо суспільство припиняє взаємодію з режимом, то руйнується фундамент, на якому тримається. Цікаво, що в самій праці автора жодного разу не згадано поняття «кольорова революція».

Г. Почепцов стверджує, що: «кольорові революції – це процес зміни панівних режимів, який відбувається під тиском масових акцій протесту за підтримки іноземних недержавних організацій [37, с. 11].

Сам термін «кольорова революція» з'явився внаслідок активного вживання у журналістських та політичних колах на початку двохтисячних років. Саме у цей період світ сколихнула хвиля кольорових революцій: спочатку Сербія (2000 р.), Грузія (2003 р.), потім Україна (2004 р.), а згодом Киргизстан (2005р.). Можна сказати, що «кольорові революції» дали надію на реанімування процесів демократизації у частково вільних та невільних посткомуністичних країнах. Західні вчені заговорили про новий «демократичний прорив» і навіть про «нову демократичну хвилю». Майкл Макфол, наприклад, у своїй праці «Шляхи трансформації посткомунізму» використовує термін «кольорових революцій» для узагальнення процесів, що відбуваються у Грузії, Киргизстані та Україні. [24; с. 4]

Для більш детального розуміння сутності поняття «кольорова революція» варто з'ясувати чи можна їх взагалі назвати революціями. Більшість дослідників вважають, що з політологічної, соціологічної та історичної точки зору кольорові революції не є революціями в класичному розумінні. Тобто, кольорові революції не вписуються у ті рамки, які

приписуються класичним типам революцій, що здійснювались протягом історичного процесу. Наприклад, кольорові революції у країнах СНГ не мали на меті докорінну зміну соціально-економічної системи. По суті у цих країнах відбулася зміна правлячих еліт, або їх частини на нові, які мають власні політичні та економічні інтереси.

Таким чином, можна виокремити два основні напрямки в розумінні терміну «кольорові революції». По-перше, кольорові революції — це комплекс соціальних змін, що виражається у масових протестах, що призводить до зміни політичної еліти на контреліту і чи або представників старої політичної еліти, що перейшли в опозицію. По-друге, «кольорові революції» розуміються як комплекс політичних технологій, що використовуються для зміни політичного режиму в інтересах внутрішніх та зовнішніх сил.

В якості теоретичної основи у пошуках визначення «кольорової революції» необхідно відштовхуватись від важливих аспектів транзитології, що були сформульовані Т. Л. Карлом та Ф. Шміттером. Вчені зазначають, що: “ ніколи не стверджувалось, що у всіх країнах, де змінюються лідери, лібералізуються окремі аспекти політичного життя, приймаються нові конституції і починають проводитися альтернативні вибори, відбувається зміна режиму” [49; с. 269]. Тобто, режимний транзит не завжди означає перехід до демократії. Навпаки, можна стверджувати, що після початку режимних змін траєкторія розвитку може бути різною. Одні країни — будуть прагнути демократизації, а інші прийдуть до нової форми авторитарного правління. На думку вчених, існує безліч доріг якими може пройти розвиток суспільства після краху авторитарної системи, та лише декілька з них ведуть до встановлення демократії.

Таким чином, «кольорова революція», яку вчені часто розглядають як одну з форм транзиту лібералізує окремі аспекти політичного життя, але необов'язково призводить до зміни політичного режиму. Варто зазначити,

розглядаючи кольорові революції як форму транзиту, що в першу чергу це не перехід до демократії, а перехід від тоталітарного режиму. Подальший розвиток та вибір шляху після зміни влади залежить від характеру «дореволюційного» режиму.

Існує думка, що «кольорова революція» - це процес, що використовується в рамках процесів глобалізації, як спосіб створення зон політичної нестабільності на міжнародній арені. Ці зони створюються з метою збільшення впливу «сильних» гравців на політичній арені, зокрема США та ЄС [33]. Така точка зору притаманна здебільшого російським дослідникам і широкого поширення набула в Росії та Білорусі, адже будь-який механізм демократизації, а особливо, який має певні недоліки трактується лідерами вище вказаних країн як спроба державного перевороту.

Таким чином, поняття «кольорова революція» знаходиться між «революцією» з одного боку, та «державним переворотом» - з іншого. Державний переворот як різновид політичного перевороту характеризується насильницьким захопленням влади однієї з політичних сил, ізольованих від соціальних мас, які зацікавлені в політичних змінах [35]. Тобто, революція відрізняється від державного перевороту тим, що основною метою першої є не лише зміна політичного режиму і правлячих кіл, а докорінна трансформація політичної системи, що відобразиться на усіх сферах суспільного життя. На відміну від революцій очікуваним наслідком для державного перевороту є саме зміна суб'єкта політичної влади, що і поєднує поняття державного перевороту та «кольорову революцію». Надзвичайно важливим у цьому розумінні є те, що методи «кольорових революцій» принципово відрізняються від методів державного перевороту. На відміну від державного перевороту в ході «кольорових революцій» йде серйозна робота з населенням, яке виступає її активним учасником, тому і не відбувається ізоляція від суспільства. Також, варто зазначити і про кількісну характеристику дієвих сил. Переворот, як правило, здійснюється за допомогою

малих груп, в той час як «кольорові революції» - це процес активної взаємодії великої кількості людей, політичних сил.

Для того аби визначити сутність даного явища варто звернутись до більш загального підходу. Зрозуміло, що революція та державний переворот є різновидами чи формами прояву політичного конфлікту. Конфлікт передбачає наявність хоча б двох суб'єктів даного процесу, які вступають в протиріччя щодо певного інтересу. Таким чином, політичний конфлікт можна визначити, як зіткнення чи протистояння суб'єктів політики щодо політичної мети та перерозподілу владних ресурсів. Проаналізувавши приклади країн, де були реалізовані «кольорові революції» можна сказати, що даний феномен є різновидом політичного конфлікту, оскільки існують усі складові елементи політичного конфлікту, а саме: суб'єкт та об'єкт конфлікту, наявність протиріччя, яке потребує рішення, як наслідок існування конфліктної ситуації. До таких елементів можна ще віднести формулювання позицій кожної зі сторін конфлікту, динаміку розвитку та зміну конкретних фаз. Таким чином, сутність кольорової революції можна визначити через з'ясування її особливостей. Виходячи з усього, що сказано вище, кольоровою революцією можна назвати — узагальнену назву процесу зміни політичної еліти, що стається внаслідок мирних протестів та мітингів, причиною яких слугувало якесь протиріччя між державою та суспільством.

1.2. Основні чинники та характерні риси “кольорових революцій”

У колишніх республіках Радянського союзу було вдосталь причин для незадоволення новим режимом. Розпад Радянського союзу неоднозначно характеризувався у свідомості громадян колишнього СРСР. Звичайно, перші самостійні кроки усім колишнім радянським республікам давались нелегко, адже окрім мрії про незалежність постало питання про зміну цінностей, і як наслідок поведінки самих громадян. Відтепер починає цінуватися вміння ризикувати та свобода мислення, що для більшості людей з радянським

вихованням та радянською системою поглядів стає проблемою. Окрім психологічних трансформацій у людей змінюється і економічне становище. Умови життя майже усіх соціальних прошарків погіршилися. Економіки держав в умовах такої масштабної трансформації ледь витримували, а тому і громадяни співвідносили свої ціннісні очікування з об'єктивною дійсністю. Цілком зрозуміло, що в таких умовах економічного колапсу, складно було сподіватись на більше, внаслідок чого, громадяни знизили свої ціннісні очікування.

З 1996 року ситуація почала змінюватися. Це пов'язано перш за все зі стрімким економічним ростом на пострадянському просторі. Результатом такого росту стала зміна настроїв серед населення. Хоч і вплинуло це далеко не на усіх, але становище основної маси населення покращувалося. Таке підвищення ціннісних можливостей відобразилось на більш чіткому усвідомленні ціннісних орієнтирів. Американський соціальний філософ Ерік Гоффер стверджував: «Невдоволення найсильніше, мабуть, тоді, коли страждання терпимі, тобто коли умови життя поліпшуються настільки, що людині починає здаватися можливим повне благополуччя» [45, с. 43]. Той факт що «кольорові революції» здійснювались саме у періоди росту, а не занепаду є не збігом обставин, а закономірністю. Цікаво, що більшість російських вчених не поділяють таку точку зору, а стверджують, що «кольорові революції» - це наслідок пропаганди зовнішніх сил, які маніпулюють свідомістю населення.

Саме аспект зовнішнього впливу дозволяє виокремити два домінуючі підходи в дослідженні основних причин виникнення «кольорових революцій». Згідно з першим підходом, переважаючими є внутрішні фактори, а зовнішні — незначні. Такої думки дотримуються більшість західних, українських і невелика частина російських політологів. Зокрема, важливим у цьому підході є оцінка політичної культури держав. Основним чинником кольорової революції згідно з цим підходом є прагнення до демократизації та

відстоювання справедливості. Таким чином, кольорові революції є результатом процесів, що відбуваються у напівавторитарних політичних режимах. Також, для першого підходу характерним є бачення населення як головної рушійної сили даного типу революцій. Тобто, відчуття несправедливості чи гострої незгоди превалює над політичними амбіціями та мотивами. Таким чином згідно з першим підходом характерними ознаками кольорових революцій є:

1. Існування елементів фасадної демократії, здебільшого існування багатопартійності та недемократичного правління.
2. Відсутність чіткої політичної ідеології у протестуючих, апелювання більше до емоцій, аніж до політичних мотивів.
3. Прагнення до демократизації суспільства та втілення демократичних проектів, не дивлячись на відсутність достатнього рівня політичної культури.
4. Неправомірні дії владної верхівки на протести, що призводили до ще більшої консолідації населення та його прагнення захистити свої права.
5. Існування діалогу між європейськими лідерами і політичною верхівкою та громадськими організаціями.
6. Як наслідок, надзвичайно важливу роль відіграють громадські організації, які часто стають виразниками інтересів активістів [30].

До основних чинників «кольорових революцій» варто додати і протиріччя між законними принципами державного устрою та їх втіленням на практиці владною верхівкою. Тут варто враховувати такі фактори: зв'язок економічних інтересів політичних лідерів з іншими державами, рівень корупції, наявність офшорних рахунків у політичній еліті, рівень політичної культури.

Не менш важливим чинником є існування та становище опозиції. Мова йде про ефективність її стратегії, економічну базу, наявність сильного лідера, який консолідує протестні групи.

Ще одним чинником є визнання нелегітимності політичного режиму

більшістю громадян та готовність до дій в разі загрози їх прав та свобод. Важливими аспектами є: ступінь підтримки чи створення перешкод урядом, ставлення влади до опозиції, готовність до співпраці у разі необхідності, знову ж таки наявність сильних лідерів. Таким чином, перший напрямок ґрунтується в більшості на демократичних цінностях.

У другому підході превалюють саме зовнішні сили, які прагнуть дестабілізувати нові політичні режими. Прихильниками даного підходу є більшість російських дослідників, частина азійських та західних вчених. Основними причинами «кольорових революцій» в рамках другого підходу є суперництво між новими державами і Росією та вплив США на внутрішні справи пострадянських країн, шляхом впровадження демократичних виборів. Характерною особливістю даного підходу є перебільшення ролі зовнішніх сил та віра у неможливість проведення чесних та справедливих виборів, які б давали можливість народові ставити завдання своїй владі. Цікаво, що згідно з таким підходом обов'язковою умовою проведення «кольорових революцій» є наявність зовнішнього судді, арбітра. Він потрібен для того аби скасовувати легітимність внутрішніх процедур. Основними такими арбітрами, на думку прихильників даного підходу, є ОБСЄ, Європейський союз, Рада Європи та сукупність усіх демократичних цінностей.

По-іншому в рамках такого підходу трактується роль громадських організацій. Вони виступають основним виразником інтересів не громадян, а зовнішніх гравців, що прагнуть лише дестабілізувати ситуацію в країні. Таким чином, громадські організації розпалюють протестні настрої населення та є каналами розподілу ресурсів між антиурядовими групами, що планують повалення легітимного уряду під час виборів. Прихильники даного підходу критично оцінюють здатність Сербії, Грузії, України та їх громадянського суспільства виступати суб'єктами в цих процесах. Цікаво, що на думку дослідників, які підтримують такий підхід, внутрішні соціально-економічні проблеми в державі не є визначаючими причинами для здійснення

“кольорових революцій”. Вони лише професійно використовуються західними політтехнологами з метою мобілізації протестних народних мас і “підриву” соціально-політичної стабільності держав, які стали їх мішенню.

Звичайно, будь-які революції, а зокрема “кольорові революції” зрештою підтримуються, фінансуються тими чи іншими зовнішніми силами, яким це вигідно, але питання постає лише в тому чи така підтримка виступає як основний чи допоміжний фактор.

Неабияке значення для розвитку кольорових революцій має їх символіка. На думку О. Пономарьової та Г. Рудова, вибір троянди, тюльпана, кедру як символу революції зовсім є не випадковим. По-перше, символи, знакові системи, впливаючи на підсвідомість, є чинниками формування простих емоцій (лють, страх, жах, піднесеність), які збуджують або пригнічують вольові дії. По-друге, символи актуалізують соціальний досвід (власний, родовий, етнічний, національний) та спонукають таким чином до самоідентифікації, вчинку чи вибору [36, с. 44– 45].

Варто виокремити, як окрему причину «кольорових революцій» - корупцію. Саме це явище збурує громадськість та змушує людей виходити на масові акції протесту. Загалом, можна сказати про нищівну втрату довіри до політичної влади, яка діє не в інтересах держави та громадянина, а у власних корисливих цілях. Невиконання політичною верхівкою своїх обов'язків та невиправдані очікування населення, яке з власної кишені, своїми податками «годує» політиків призводить до соціальної напруженості в державі.

В. Н. Кудрявцев стверджує, що «Соціальна напруженість є емоційним станом в групі або суспільстві в цілому, що викликане тиском природного або соціального середовища, яке триває, як правило, протягом більш-менш тривалого часу. Напруженість може бути викликана аж ніяк не тільки прагненням досягти будь-якої мети, але і різного роду помилками і некомпетентністю лідерів» [48].

«Кольорова революція» - це типове для ХХІ явище. Це новий вид

революції — без насилля та явного зіткнення великих соціальних сил, але з використанням сучасних технологій. Кольорові революції демонструють важливість громадської думки у політичному житті держави. Доволі поверхневою є точка зору, що «кольорові революції» є лише результатом діяльності закордонних спецслужб. Насправді, народному невдоволенню сприяють такі фактори, як: зниження рівня якості життя, високий рівень корупції у державі, байдужість влади та ігнорування проблем і настроїв населення. Надзвичайно важливу роль відіграють саме внутрішні проблеми держави у соціальній, економічній, зовнішньополітичній, культурній сферах.

Отож, можна виокремити такі передумови для виникнення «кольорових революцій» :

- відносно невисокий рівень життя населення, а також вагомі соціально-економічні труднощі;
- наявність протиріччя між владною верхівкою і народом щодо політичних питань, як наслідок — соціальна напруженість населення;
- яскраво виражена нерівність у розподілі влади та ресурсів, відсутність системи суспільного контролю над діяльністю правлячої еліти та її оточення;
- делегітимізація влади;
- гострі протиріччя всередині самої владної верхівки;
- існування сильної опозиції.

Найбільш вагомим чинником для виникнення «кольорових революцій» на теренах посткомуністичних країн стала нахабна фальсифікація політичних виборів: президентських — у Югославії в 2000 р. та Україні 2004 р., парламентських виборів у Грузії (2003 р.) та Киргизстані (2005 р.). Тисячі людей по всій країні вийшли на вулиці вимагаючи чесних та справедливих виборів. Такий тривалий тиск з боку населення і призвів до зміни влади в країнах і перемоги опозиції. Таким чином, можна сказати, що неможливість реалізувати своє виборче право громадянами і є головною причиною «кольорових революцій» початку 2000-х років.

Не менш важливим є досвід «кольорових революцій» інших країн. Тобто, досвід однієї країни відкрив можливості для іншої, дав можливість проаналізувати переваги та недоліки таких революцій і надихнув опозиційні сили на консолідацію та боротьбу з існуючим режимом. «Бульдозерна революція» в Югославії стала прикладом для грузинської революції, а досвід Грузії перейняла Україна у «помаранчевій революції», а та у свою чергу надихнула інші країни на зміни, зокрема Киргизстан («тюльпанова революція»). Це так званий «демонстраційний ефект», на якому наголошував С. Гантінгтон: вдала демократизація в одній країні надихає на демократизацію інші країни [44, с. 113-119].

Досить вагомим чинником є і орієнтація населення пострадянських країн на європейську інтеграцію, що вимагає високого рівня демократичного урядування та дотримання прав людини.

Важливим аспектом дослідження кольорових революцій є визначення не лише їх передумов та особливостей, а і їх мети. Все ж більшість вітчизняних та західних політологів схиляються до думки, що кольорові революції мали на меті демократизацію суспільства. Звичайно, є і ті, хто не поділяє таку точку зору, здебільшого це російські та китайські дослідники. Вони нарікають на недемократичність опозиційної влади після революцій. Але якщо розглядати «кольорові революції», як одну з форм демократичного транзиту, то парадокс приходу до демократії шляхом обмеження певних демократичних процедур є цілком зрозумілим. Адже демократизація в умовах політичної нестабільності та загрози з боку антидемократичних сил вимагає певних жорстких дій від нової влади щодо таких сил.

Можна припустити, що причиною здійснення «кольорових революцій» в перехідних режимах є те, що у сформованих демократіях — прояви авторитаризму мінімальні, а тому зміна владної верхівки відбувається шляхом звичайних виборів, а в авторитарних режимах опозиція занадто слабка і безсила, адже у них замало ресурсів та можливостей за таких умов.

Саме тому, успішне здійснення «кольорових революцій» в таких країнах є або малоімовірним, або, навіть, неможливим. Можливо, якщо в таких країнах і відбудеться революція, то лише у вигляді державного перевороту.

На думку дослідниці С. Кіршенблат, масові акції протестів проти масштабних фальсифікацій виборів представниками існуючого режиму – є найважливішою рисою «кольорових революцій». Легітимізації таких революцій громадянами та міжнародною спільнотою сприяло те, що такі акції протесту були спрямовані на захист демократичних прав людей [17; с. 474].

Російські дослідники О. Гапич та Д. Лушніков говорять, що характерною рисою «кольорових революцій» є спрямованість на додержання легальності та діючих конституцій, що відрізняє їх від класичних революцій, які спрямовані на суттєві зміну конституційного ладу [5; с.11].

Можна виокремити такі особливості «кольорових революцій». Вони можливі лише в тих суспільствах, в яких немає поділу на класи за капіталістичним принципом, а їх формою революції є масові демонстрації, пікети та мітинги. Як правило, кольорові революції проводить опозиція вже після виборів, результати яких є сфальсифіковані. У такому разі опозиція оголошує про фальсифікацію виборчого процесу й порушення виборчих процедур. Результатом таких масових протестів є перемога опозиції на виборах. Як правило, революція відбувається під демократичними, антикорупційними лозунгами. Для них є характерним утворення великої кількості молодіжних організацій. Кольорові революції носять безкровний характер.

Отже, основними причинами здійснення кольорових революцій є невисокий рівень життя населення та значимі соціально-економічні труднощі; існування протиріччя між владою і громадянами. Наслідком такого протиріччя є соціальна напруженість населення. Варто віднести до цих причин і такі: нерівність у розподілі влади та ресурсів, не контрольованість

діяльності правлячої еліти та її оточення; невизнання народом влади; суперечки всередині самої влади; наявність сильного опозиційного руху. Щодо характерних ознак «кольорових революцій» початку XXI століття, то варто виокремити такі: мирний характер протестів; значна роль неурядових організацій, громадських організацій; відбувались після сфальсифікованих президентських чи парламентських виборів, що «вивели» людей на вулиці; наявність сильної опозиції; іноземний вплив міжнародних структур, що підтримували «кольорові революції».

Висновки до першого розділу

Для розуміння сутності «кольорових революцій» надзвичайно важливим є аналіз дослідження феномену класичної революції. Аналізуючи визначення та концепції революцій варто зауважити, що їх формування відбувалось внаслідок різноманітних причин. Саме тому неможливо класифікувати революції за одним зразком, адже кожна революція має свої особливості. Серед науковців точаться дискусії щодо сутності кольорових революцій, адже немає однозначного його розуміння. Варто розрізнити оксамитові, кольорові та електоральні революції. Основною відмінністю оксамитових революцій є те, що вони виступають як один із способів повалення комуністичних режимів, а кольорові революції — це спосіб демократизації напівдемократичних режимів. Щодо електоральної революції, то варто зазначити, що тут розглядається лише один аспект їх здійснення, а поняття «кольорові революції» охоплюють увесь спектр особливостей. Важливо, що кольорові революції не мають усіх характерних рис революцій, але для них притаманні риси політичного конфлікту. Прихильники транзитологічного підходу стверджують, що шлях до демократії лежить через кольорові революції. Також, варто сказати і про порівняння кольорових революцій з революціями і державним переворотом. Основні передумови кольорових революцій можна поділити за критерієм сфери впливу на: економічні, політичні, соціальні. Також, причини можна поділити за

критерієм іноземного втручання на зовнішні та внутрішні. Щодо особливостей то варто вказати, що кольорові революції носять мирний, безкровний характер, та основною формою їх здійснення є мітинги, демонстрації. Крім того, більшість «кольорових революцій» на пострадянському просторі відбуваються після фальсифікації виборів. Важливим є і наявність зовнішнього судді, що є активним учасником подій. Він де-факто скасовує легітимність внутрішніх процедур та визнає фальсифікації виборів. Такими суддями можуть виступати ОБСЄ, ПАРЄ, Євросоюз та інші. Кольорові революції характеризуються появою нових опозиційних лідерів та формуванням молодіжних рухів.

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ КОЛЬОРОВИХ РЕВОЛЮЦІЙ НА ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ (НА ПРИКЛАДІ ГРУЗІЇ, КИРГИЗСТАНУ, УКРАЇНИ)

2.1. Трояндова революція в Грузії 2003 року

В листопаді 2003 р. в Грузії здійснилась одна з перших кольорових революцій, яку охрестили як «трояндову революцію», чи як її називають самі грузини «вардебіс революція» - подія, що визначила подальше майбутнє Грузії.

Передумов «революції троянд» в Грузії було більш ніж достатньо. По-перше, сукупність економічних проблем. Масова невивплата пенсій та, майже, повна відсутність зарплат в державному секторі. Окрім цього, загроза дефолту через великий державний борг розміром в 2,6 млрд долларів [8; с. 13]. Рівень тіньової економіки та безробіття лише зростав, а населення знаходилось на межі бідності. Характерною особливістю грузинської бюджетної кризи стала так звана «Бюджетна війна» центру та регіону Аджарської автономної республіки, що тривала близько десяти років. Влада автономної республіки не перераховувала до центрального бюджету встановлену законом частину податкових доходів, зібраних на її території. Керівництво автономії обґрунтувало це недоотриманням належних республіці грошових переказів з центрального бюджету. Наслідком такого протистояння стало те, що постраждав центральний бюджет. Згодом, практично всі регіони Грузії недоотримували кошти, що ще більше загострювало бюджетну кризу. До того ж, усі сфери життя були пронизані корупцією. Згідно з даними Transparency International за індексом сприйняття корупції у 2003 р. Грузія перебувала на 127 місці з 133 [54].

Лише ускладнювали і без того складну ситуації і політичні проблеми. Найбільш актуальними були слабкість влади та неефективність державних інституцій. Держава поступово переходила до посткомуністичної кланової системи, за умов якої вся політична та економічна влада концентрувалась у

руках кланових структур, в той час як інститути державної влади слугували лише елементами фасадної демократії. Варто зазначити і те, що для Грузії був характерний непомітний чи «кумівство», тобто надання привілеїв родичам чи друзям незалежно від професійних якостей останніх. Звичайно, за таких умов головними підприємцями країни були члени родин чиновників високого рангу. Ситуація в Грузії особливо загострилася після проголошення незалежності і обрання президентом радикального націоналіста Звіада Гамсахурдіа. У 1991 р. збройне протистояння почалося в Південній Осетії, в 1992 р. - в Абхазії. Окрім того, у березні 1992 р. прихильники поваленого на той час З. Гамсахурдіа почали війну за відновлення контролю над країною. Дестабілізаційним фактором для країни слугували і заморожені конфлікти в Абхазії і Південній Осетії та ізолюваність Аджарії [29].

Режиму президента Шеварднадзе, все ж вдалося придушити виступ у березні 1992 р., але грузино-південно-осетинський і грузино-абхазький конфлікти закінчилися проголошенням на території колишніх автономій де-факто незалежних держав. На додаток, в зони конфліктів в Абхазії і Південній Осетії були введені підрозділи російських миротворців. За офіційними даними, в ході одного тільки грузино-абхазького конфлікту загинуло до 9 тис. осіб, а 250 тис. грузинів стали біженцями. Грузії було завдано величезних економічних збитків [26].

Режим Е. Шеварднадзе зробив Грузію напівдемократичною, пронизаною наскрізь корупцією. На початку XXI ст. майже все населення Грузії не довіряло представникам владних інституцій. Високий рівень безробіття та політичне свавілля, призвели до масової міграції працездатного населення — в основному до Росії. У 1989 році у Грузії налічувалося 5 млн 445 тис. жителів, а в 2002 році — близько 4 млн.. Рівень життя Грузії впав на 170 місце. Для порівняння на 171-173 знаходились такі країни, як Мозамбік, Бурунді, Нігерія [46].

Таким чином, Грузія була дуже близькою до економічного та

політичного колапсу. Криза охопила усі сфери життя, а соціальна напруга зростала, що є основними чинниками «кольорових революцій».

Величезне значення в організації грузинської революції відігравали засоби масової інформації. За допомогою незалежних ЗМІ діячі революції реалізовували політику «м'якої сили». Ключовим інформаційним ресурсом прихильників зміни влади був телеканал «Руставі-2», який був одним з найпопулярніших інформаційних ресурсів країни на той час. Відповідно, саме він міг впливати на громадську думку. На хвилі масових протестів 2001 року і агресивної інформаційної кампанії каналу «Руставі-2» довелося піти у відставку міністру внутрішніх справ Касі Таргамадзе і главі МГБ Вахтангу Кутателадзе. Це лише більше продемонструвало слабкість режиму і поглибило протиріччя всередині владної верхівки. Едуард Шеварднадзе проявив слабкість та нездатність захистити членів своєї команди, що підірвало його легітимність всередині правлячої еліти. Її почали залишати ряд учасників, зокрема у відставку пішли: спікер національного парламенту Зураб Жванія (передав пост Ніно Бурджанадзе) і міністр юстиції Михайло Саакашвілі. Відбулося зростання попиту на оновлення керівництва республіки, в зв'язку з чим осінні вибори парламенту в 2003 році повинні були стати складним випробуванням для «партії влади».

До кінця 90-х років ХХ ст. навколо президента Едуарда Шеварднадзе сформувалася група молодих реформаторів. Її головними представниками були майбутні лідери революції 2003 р Михайло Саакашвілі, Зураб Жванія і Ніно Бурджанадзе. Вони не зустріли особливої протидії з боку владної верхівки, адже остання яка не сприймала їх серйозно. Таким чином нові політики поступово ставали значною політичною силою, проникаючи все більше в правлячі кола країни.

У жовтні 2001 р М. Саакашвілі створює власну політичну партію «Єдиний національний рух» (ЄНР), яка швидко набирала популярність. Вона і стала основною рушійною силою Революції троянд. Ще одним важливим

актором перевороту стала молодіжна організація «Кмара», що в перекладі з грузинського означає «досить». Головними завданнями «Кмари» були мобілізація протестного електорату, боротьба з політичною апатією. Саме вони грали ключову роль в організації вуличних протестів, демонстрацій, страйків та інших акцій громадянської непокори. «Кмара» володіла зовнішньою підтримкою: від фінансування до правових консультацій та тренінгів по веденню ненасильницької боротьби з існуючим режимом. Під час революції організація нараховувала близько 3000 членів [20].

Піком суспільно-політичної кризи став листопад 2003 року. 2 листопада було призначено парламентські вибори. За кілька тижнів до виборів почали публікувати соціопитування, які демонстрували падіння популярності президента і пророкували перемогу опозиційним силам. Вже тоді по телебаченню часто звучали попередження про можливу фальсифікацію виборів.

Згідно з попередніми даними, що були озвучені поки діючою владою, перемогу на парламентських виборах отримав пропрезидентський блок «За нову Грузію» (21%), показники в 18% продемонстрували партії «Союз демократичного відродження Грузії» Абашидзе і «Єдиний національний рух» Саакашвілі [26]. Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, яке направило спостерігачів на виборчі дільниці і в пункти підрахунку голосів, заявило, що ці вибори не відповідають міжнародно визнаним демократичним стандартам. Дані незалежних екзит-полів, оприлюднені «Руставі-2» докорінно відрізнялися від офіційних: на першому місці розташувався Національний рух Саакашвілі з 22%. Щоб посилити свої позиції, опозиційні сили об'єдналися. Вони організували «марш на Тбілісі»: відправилися на захід Грузії, звідки на автобусах вирушили в Тбілісі. Коли величезна колона входила в Тбілісі, це транслювалося в прямому ефірі, що ще більше згуртувало громадян.

22 листопада опозиція захопила будівлю парламенту. Вони входили в

парламент з трояндами, заявляючи таким чином про свої мирні наміри, звідки і походить назва революції. Шеварднадзе заявив про спробу державного перевороту і ввів в країні військовий стан. Він наказав мобілізувати армію на розгін 10 тисяч протестуючих, які зібралися на центральній тбіліській площі Руставелі.

В результаті міністр оборони і інші держслужбовці перестали виконувати накази президента, через що йому довелося піти у відставку. 4 січня 2004 р відбулися президентські вибори, на яких Саакашвілі здобув перемогу, набравши 97% голосів [28].

Отже, можна виокремити такі позитивні тенденції у розвитку Грузії після «Революції троянд»:

- подолання та викорінення корупції в державі;
- публічність системи управління держави;
- реформування та оновлення силових структур: поліції, прокуратури за європейським зразком;
- створення нової армії за стандартами НАТО;
- формування нової політичної еліти з політиків, які не пов'язані з представниками «старої» влади та комуністичною номенклатурою;
- відновлення процесів вступу до ЄС та НАТО;
- залучення іноземних інвесторів в країну;
- створення антикорупційних органів;
- відродження туристичної галузі, створення сучасної інфраструктури [28].

Такі стрімкі реформи в країні на початку правління Саакашвілі дали надію суспільству, що все буде добре, але Саакашвілі не вирішив важливе етнічне питання, пов'язане із автономією Південної Осетії та Абхазії. У серпні 2008 р. цим скористалась Російська Федерація і в ході російської агресії Грузія втратила Південну Осетію та Абхазію [26].

Серед негативних тенденцій можна назвати такі:

- наростання етнічних невдоволень автономій Абхазії і Південної Осетії;
- посилення переслідувань опозиційних політиків;
- реформа виборчої системи не дала позитивного результату;
- придушення будь-яких невдоволень серед населення;
- нестача досвіду у молодих політиків;
- збільшення зовнішнього боргу;
- існування корупції у верхівці влади [28].

Варто додати і те, що вибори у Грузії у 2008 р. були не зовсім демократичними. Президентом була призначена Виборча комісія. Ще у січні 2004 р. на президентських та повторних парламентських виборах, міжнародні спостерігачі від ОБСЄ зафіксували значні порушення. Вибори у січні і травні 2008 р. теж пройшли із зловживанням адміністративних, нормативних, фінансових та медіа-ресурсів [52, с. 12].

Говорячи про наслідки “кольорової революції” для країни варто звернути увагу на сучасний стан країни. Сьогодні Грузія асоціюється з успішно втіленими реформами, старт яким повною мірою дала саме Революція троянд. З 2004 р. Грузія проводить активний курс на приватизацію, лібералізацію ринку, скорочення втручання держави в економіку і залучення іноземних інвестицій. Важливим напрямком нової влади стала дебюрократизація. Були проведені податкова і митна реформи, які дозволили зменшити частку тіньової економіки. Основними принципами реформи публічного адміністрування були перегляд принципів роботи державного апарату, кадрові зміни та зміна практик планування бюджету. За рахунок спрощення митних процедур, зменшення вимог до документів і ротації кадрів, була практично ліквідована корупція. Але, режим М. Саакашвілі не можна назвати справді демократичним, адже існували випадки наявного зловживання державними ресурсами, залякування представників ЗМІ, громадських та опозиційних активістів. Крім цього, нову владу

звинувачують у фальсифікації виборів. Саме тому назвати Грузію повністю демократичною країною важко. Низка антикорупційних реформ дала результати, але повністю викоринити корупцію грузинам не вдалось.

2.2. Помаранчева революція в Україні 2004 року та Революція гідності 2014 року

Одним з найбільш відомих прикладів «кольорової революції» є Помаранчева революція в Україні. Значення подій 22 листопада - 8 грудня 2004 року для майбутнього не лише України, але і усєї Східної Європи в цілому важко переоцінити, хоча їх наслідки стали повною мірою очевидними дещо пізніше. Канадський політолог Т. Кузьо стверджує: “ У 1991 р. в Україні відбулась національна революція, а у 2004 р. країна пережила демократичну революцію. Тому революція 1991 р. була незакінченою до 2004 р.”. [51, с. 15] Аналізуючи Помаранчеву революцію, сьогодні з впевненістю можна сказати про такі її передумови та характерні риси.

По-перше, протести в Києві і інших містах України є широким суспільним рухом, що спрямований на захист прав і свобод громадянина. Ключовим фактором цих виступів став високий рівень політичної активності громадян — принципово новий феномен сучасної української історії. При цьому необхідно підкреслити, що така активність була спрямована в першу чергу не на підтримку конкретного кандидата, а на захист права вибору як найважливішої суспільної цінності. Головним приводом для масового протесту стали зафіксовані в суспільній свідомості масові фальсифікації народного волевиявлення з боку влади під час другого туру виборів президента України 21 листопада 2004 року, що є доволі характерним для кольорових революцій. Після прем'єрства Віктора Ющенка і «касетного скандалу» відбулося розшарування політичної і бізнес-еліти. В Україні сформувалася досить сильна опозиція, яка користувалася підтримкою широких верств населення [8]. Значна частина українського істеблїшменту

ще до парламентських виборів 2002 року зробила ставку на Віктора Ющенка, який з 2000 року залишався найпопулярнішим політиком країни і до самого початку виборчої кампанії 2004 року розглядався як головний фаворит президентських перегонів. Високі шанси на перемогу представника опозиції на президентських виборах також зумовили безкомпромісний і жорсткий характер виборчої кампанії. Для багатьох представників правлячого політичного табору головним завданням на президентських виборах стало не допустити перемоги Ющенка.

Найважливішим фактором для масового руху стала сформована за останній рік в суспільній свідомості загроза так званого приходу «донецьких» - політико-економічної групи, з якою тісно асоціювався Віктор Янукович. У поєднанні іміджу «агресивних донецьких», а також з відомими фактами біографії тодішнього прем'єр-міністра України Віктора Януковича такі чутки створили в широких і, що найбільш важливо, активних громадських колах стійке неприйняття президентських перспектив Януковича. Його перемога стала зв'язуватися, навіть, не з продовженням політичного і економічного курсу Леоніда Кучми, який багато в чому асоціювався з невирішеними за десять років проблемами України, а з відкритим наступом на права і свободи громадян, можливості вільного розвитку України. Варто зауважити, що до Кучми у українців теж було багато запитань, зокрема, щодо вбивства відомого українського журналіста Г. Гонгадзе. Брудний характер виборчої кампанії, перетворення виборів у відкриту політичну війну, свідченням чого стала і історія з отруєнням Ющенка, посилили і закріпили кримінальний імідж Януковича в очах тих виборців, хто і до цього йому не довіряв. Виборча кампанія для них стала сутичкою між добром і злом, моментом екзистенціального вибору.

По-друге, причиною Помаранчевої революції можна назвати і протиріччя між рівнем розвитку суспільства і політичної системи. Протести характеризувалися найвищим рівнем самоврядування. Взагалі, українське

суспільство під час «помаранчевих» протестів продемонструвало значно більш високий рівень як політичної, так і загальної культури, ніж основні політичні сили. У той же час істотною особливістю президентської кампанії з точки зору «помаранчевих» подій стало те, що розгортання цієї кампанії відбувалося в двох різних площинах. Якщо в інформаційно-комунікативній сфері на Віктора Януковича працювала насамперед медійна і наочна агітація плюс масові офіційні заходи, то Віктор Ющенко, принаймні до своєї хвороби, виступав на мітингах в регіонах, а його команда була дуже активна на рівні продукування чуток, анекдотів. Така особливість кампанії Ющенко принципово спростила завдання мобілізації його прихильників на протести [23, с. 25–27].

По-третє, важливу роль в українській революції 2004 року зіграв фактор національно-визвольного руху. У сприйнятті багатьох українців із західних і центральних областей В. Ющенко став виразником національних сподівань, а особливо на контрасті з явно проросійським кандидатом В. Януковичем. Активна підтримка В. Ющенка та його команди на Заході України пов'язувалася з надією на прискорене вирішення задач подальшої емансипації від Росії і орієнтації України на Європу. Сюди ж слід віднести і релігійно-конфесійний елемент. Через досить жорстку публічну підтримку Януковича окремими представниками Української православної церкви Московського патріархату, «помаранчевий» рух знайшов дружньо-позитивне ставлення з боку представників інших конфесій, в першу чергу УПЦ Київського патріархату і Української греко-католицької церкви.

По-четверте, надзвичайно важливим фактором у виникненні й існуванні Майдану став молодіжний студентський рух. Під час протесту практично безперервно йшов концерт відомих українських рок-груп.

По-п'яте, багато дослідників наголошують на тому, що в здійсненні масових протестів зіграла вагому роль технологічна складова. Зокрема, до неї слід віднести протестні організації типу «Пори». Організація 18-денного

мітингу, приїзд до Києва десятків тисяч протестантів, порядок в наметовому містечку і багато чого іншого не могло бути здійснено без наявності технологічного ядра. Однак, без стихійної та ідеологічної складової масштаб акцій, за експертними оцінками, не перевищив би 40-70 тисяч протестуючих, а формат відтворював би події акції «Україна без Кучми!» (Зима, 2001 р.) або опозиційної акції «Повстань, Україно!» (Вересень, 2002 р.), які не привели до істотних політичних змін [23].

Відсутність довіри до влади з боку суспільства і олігархічна домінанта усередині самого режиму і стали найважливішими факторами успіху В. Ющенка. Цікаво, що легка і святкова атмосфера «помаранчевої революції» була тому, що влада ніде не ризикнула вдатися до сили. Навіть там, де у неї були на те законні права і підстави, - наприклад, при захисті урядових будівель в Києві. Якщо б, Кучма використовував в цьому випадку силу, його дії були б легальними, але аж ніяк не легітимними. Ні велика частина суспільства, ні західна громадська думка, з якими він змушений був рахуватися, ніколи не визнали б такі його дії виправданими. Хоча технічно вони цілком могли бути успішними, адже «помаранчевий» простір постійно розширювався за рахунок все нових і нових людей, перш за все тому, що його ніхто не обмежував.

Аналогії між революційними подіями в Києві, Белграді та Тбілісі, між формами і спрямованістю дій радикальних молодіжних організацій в Сербії («Відсіч»), Грузії («Кмара») і Україні («Пора») служать «залізним аргументом» для прихильників політтехнологічного пояснення «помаранчевої революції». Звичайно ж, досвід сербської та грузинської революцій ретельно вивчався в Києві, і не тільки опозицією, а й її противниками. Українська опозиція практично не сумнівалася в тому, що їй не віддадуть владу просто так: лише на підставі результатів виборчого процесу. Тому у відповідь на можливу фальсифікацію виборів опозиціонери готувалися до масових акцій протесту. Але не будемо забувати про те, що в

Києві і задовго до президентських виборів неодноразово проводилися не тільки акції масового протесту, а й здійснювалися спроби повалення режиму Кучми на основі цих масових акцій. Кульмінаціями таких спроб були події під час касетного скандалу в кінці 2000 - початку 2001 років і масова акція протесту опозиційних сил 16 вересня 2002 року. І в тому і в іншому випадку мова йшла про підготовлені акції протесту, в яких опозицією, найімовірніше, використовувалися сучасні політичні технології. Але результату ці акції не досягли, в тому числі і тому, що вони не отримали широкої підтримки з боку населення. Для перемоги опозиції тоді не вистачило головного революційного «інгредієнта» - масового, а саме широкомасштабної участі в акціях протесту громадян, що не відносяться до активу політичних партій.

М. Мінаков, стверджує, що перемога Майдану у 2004 р. пов'язана із такими факторами: громадянським активізмом протестувальників, які сприймали політичну дію як своє невід'ємне право на свободу, та радянським інстинктом українських лідерів у їхній реакції на публічні протести [31, с. 51].

Майдан не з'явився спонтанно. Україна йшла до «помаранчевої революції» довго і болісно, через голодування студентів 1990-х років і наметове містечко періоду касетного скандалу, через поразки і відступ опозиції. Тим часом, формувалося і громадянське суспільство, в тому числі і за рахунок грантового підживлення з-за кордону. Але ніякі гранти не виведуть сотні тисяч людей на вулиці. Передумови «помаранчевої революції» накопичувалися роками. Драматична виборча кампанія 2004 року різко прискорила процес дозрівання революційної ситуації. Головними рушійними силами «помаранчевої революції» стали новий середній клас і студентська молодь - майбутній середній клас. Український середній клас пішов у майбутнє і частково свідомо, частково інтуїтивно орієнтований на демократичні цінності та європейський цивілізаційний вибір. І для представників нового середнього класу Янукович з його керованою,

«директорською» демократією та напівкриміналізованою ринковою економікою був неприйнятний.

Можна сказати, що в рамках Помаранчевої революції одночасно відбулися п'ять політичних процесів:

- масовий протест проти кримінально-олігархічного режиму;
- використання досвіду інших країн у здійсненні “кольорових революцій”, зокрема “трояндової революції” в Грузії;
- молодіжна революція, «помаранчевий фестиваль», самовизначення нового покоління;
- політична консолідація половини української нації.

Український науковець А. Колодій стверджує, що «Помаранчева революція» в Україні скорегувала шлях суспільства до ринку й демократії, який був сильно деформований внаслідок періоду володарювання Кучми, і передала кермо в руки порівняно новій політичній еліті [18 , с. 15].

На думку українського дослідника, Ю. Мацієвського можна виокремити такі риси політичного режиму, які трансформувались з обранням В. Ющенка:

- змінення владної риторики (ідеологема стабільності змінилась ідеологемою необхідності реформування);
- започаткування низки ініціатив з реформування структури органів управління та територіального устрою;
- зміна відносин влади і ЗМІ у бік покращення;
- позитивні зрушення у розвитку громадянського суспільства;
- позитивні трансформації у політичній культурі населення [27 , с. 27].

Можна виокремити і перелік обіцянок народові, які не виконала нова влада:

- не було притягнуто до відповідальності жодного високопосадовця за корупцію;

- “застій” слідства у справі вбивства Г. Гонгадзе;
- нездійснення реформування правоохоронних органів та судової системи.

С. Бостан зазначає, що подальша політична практика показала, що напружена та ворожа обстановка між Президентом, з одного боку, та парламентом (також і урядом) – з іншого, при В. Ющенко загострилася ще більше. Це стало причиною того, що на президентських виборах у січні 2010 р. В. Ющенко програв своєму колишньому опонентові В. Януковичу [3, с. 107].

Отже, для України вибори 2004 року мали величезне значення. Президентські вибори повинні були стати кордоном між «епохою Кучми» і новим періодом в політичному розвитку країни. Вирішувалося питання не тільки про майбутнього главу держави, а й про характер політичного режиму, про шляхи подальшого розвитку країни. Велика частина населення України вважала необхідною кардинальну зміну політичного курсу в результаті президентських виборів. Таким чином, внаслідок фальсифікації виборів та нехтуванням прав громадян вийшло так, що сама влада стала нелегітимною. Рівень суспільної довіри до неї був настільки низьким, що мільйони людей були готові діяти проти неї рішуче. Протести та мітинги на Майдані стали легітимною відповіддю на грубе порушення справедливості під час виборчого процесу. Варто сказати, що опозиції в значній мірі вдалося консолідувати суспільне невдоволення і отримати ту соціальну базу, на яку вона справедливо могла розраховувати під час президентських виборів. Але, тут проявився основний парадокс «помаранчевої революції»: її організатори хотіли лише змінити політичну еліту, а учасники масових виступів, часто самі цього не підозрюючи, хотіли радикальної зміни всієї системи політичної влади.

Не менш визначальними ніж Помаранчева революція 2004 року, для України стали події 30 листопада 2013 року — лютого 2014 року, які відомі

під назвою Революція гідності. Основною передумовою масових протестів у листопаді 2013 року стала відмова уряду підписати Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом, що мала б відбутися на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі 28-29 листопада. Згодом уряд повідомив, що зупинив процес укладання угоди. Цікаво, що напередодні підписання В.Янукович зустрічався з В. Путіним після чого, уряд і оприлюднив рішення про призупинення підписання угоди. Важливу роль в ході Революції гідності відіграли соцмережі та медіа підтримка [34, с. 83]. Завдяки соціальним мережам люди змогли швидко об'єднатися і вийти на протести аби не допустити цивілізаційний відкат назад. Цікаво, що і Помаранчева революція теж добре підтримувалась з боку ЗМІ, не дивлячись на те, що більшість каналів все ж були на той період проросійськими. Але в ті часи, не були такими популяризованими та розвинутими соцмережі. Широкого розповсюдження набули пости журналістів 5 каналу. Свій пост написав і відомий журналіст Мустафа Найєм, який закликав усіх прийти на пікет. Тоді на Майдані незалежності було близько 1500 протестувальників. Після цієї події, Окружний суд Києва виніс рішення щодо заборони мирних протестів та встановлення наметів, навісів, кіосків, тощо. Українці відреагували на таке рішення моментально, і на наступний же день на Майдані налічувалося близько 5 тис. мітингувальників. Подібні акції прокотились і у інших містах України.

Вже 24 листопада на Майдані кількість присутніх перевищила 100 тисяч осіб. Громадяни вимагали відставки прем'єр-міністра Азарова, скасування рішення про відмову від асоціації ЄС та поновлення підписання угоди на саміті у Вільнюсі. Серед вимог були ще й заклики, що адресовувалися європейським країнам з проханням запровадити санкції проти В. Януковича та його прибічників.

Народ все ж сподівається на підписання асоціації угоди з ЄС. Але, згодом оприлюднюється відео на якому записана розмова Ангели Меркель —

канцлера Німеччини та Далі Грибаускайте — президента Литви з В.Януковичем, де останній відмовляється підписувати угоду і посилається на рішення уряду. Влада, розуміючи наслідки своїх дій ініціює власний мітинг на Європейській площі, але вже на підтримку проросійського курсу. Однак, цей підставний мітинг не був масовим і йому вдалось зібрати лише близько 10 тис. людей. Паралельно на Майдані Незалежності активісти вимагали відставки Януковича [55].

Наступного дня на акцію протесту виходять студенти, які створили живий ланцюг між Києвом та Перемишлем. Ніч з 29 на 30 листопада лише підтвердила дикість владної верхівки. Під приводом установки ялинки влада вирішила розігнати студентів, що і здійснили бійці «Беркуту», використовуючи гумові кийки та сльозогінний газ, хоча акція протесту була мирною. Жорстоке побиття активістів збурило громадськість ще більше. Ці події обурили не лише українців, а і увесь світ. Таким чином, протест з проєвропейського перетворився в антипрезидентський та вимагав негайної зміни влади в країні. Внаслідок таких жорстоких методів силовиків постраждало багато людей, зокрема й іноземних журналістів, діячів культури та мистецтв [41].

8 грудня на Майдані відбулося народне віче, на якому зібралося близько 600 тис. - 1 мільйона осіб. Була встановлена сцена на якій витупали різні політики, духовні та культурні діячі. Опозиція оголосила про те, що В. Янукович має 48 годин для того аби виконати усі вимоги мітингуючих та заявила про намір заблокувати його резиденцію в Межигір'ї. Також, активісти будували барикади та блокпости, адже беркутівці використовували все жорсткіші методи придушення протесту. Далі йде повалення пам'ятника Леніну в центрі Києва активістами від опозиційної партії “Свобода”. Також активісти сформували так звані “сотні” - загони цивільної самооборони. З 10 на 11 грудня беркутівці намагалися розігнати активістів, тоді Михайлівський золотoverхий почав безперервно дзвонити у дзвони. Саме на ці дзвони і

виходили люди на Майдан. До ранку протестувальників було вже близько 10 тис.. Новорічна ніч теж ознаменувалась масовими зборами громадян. На Майдані були і відомі лідери опозиції — П. Порошенко — майбутній п'ятий президент України, А. Яценюк, О. Тягнибок, В. Кличко, Ю. Луценко.

16 січня були ухвалені Верховною Радою “диктаторські закони”, як їх прозвали згодом, через суттєве звужування права і свобод громадян. Цікаво, що ухвалювалися вони з порушеннями, тобто приймалися просто шляхом підняття рук, що є порушеннями законодавчої процедури. Звичайно, одразу їх підписав Янукович та згодом вони були оприлюднені. Період з 19 січня — 20 лютого став одним з найкривавіших в історії сучасної України. Спочатку, на вулиці Грушевській гинуть Михайло Жизневський — громадянин Білорусі та Сергій Нігоян, знаходять і за Києвом тіло Юрія Вербицького, якого, найімовірніше, було вивезено туди. Далі уряд М. Азарова приймає рішення подати у відставку, крісло Азарова займає С. Арбузов [15].

В період 18-20 лютого відбувається штурм Майдану, зіткнення в урядовому кварталі та пожежа Будинку профспілок, в якому був штаб опозиції. 20 лютого снайпери відкрили вогонь по протестуючим. З'явилися перші кадри розстрілів беззбройних людей, які облетіли весь світ. За цей час загинули 77 протестувальників, понад 700 були поранені. Загалом, за увесь час Революції гідності постраждали близько 4 тис. мирних людей, більше 100 були вбиті, їх назвали “Небесною сотнею”. Згодом після домовленості з опозицією, що Янукович повертає редакцію конституції, яка діяла на момент його обрання та проведе дострокові президентські вибори він тікає до Росії [39].

Можна виокремити ряд особливостей Революції гідності. По-перше, збільшення ролі електронних засобів комунікації та соціальних мереж як ресурсу об'єднання мас. І. Тукаленко стверджує, що з огляду на таку їх особливість можна виокремити такий підвид кольорових революцій, як електронні чи цифрові. “З огляду на ту роль, яку в новітніх революційних

протестах відігравали соціальні мережі та інтернет загалом, можна об'єднати ці революції під назвою електронних чи цифрових (e-revolution), виокремивши у такий спосіб найприкметнішу рису специфікуючу останню хвилю цих протестів.” [42, с. 110]. По-друге, в порівнянні з Помаранчевою революцією, Революція гідності демонструє незначну роль контроліт у організації протестів та каталізації революційних процесів. Необхідно зазначити ще й таку особливість: протести не пов'язані з виборами, як більшість типових кольорових революцій. Революція Гідності продемонструвала можливість здійснення революції без єдиного харизматичного лідера. Революцію гідності не можна назвати безкровною чи мирною, але варто зауважити, що насильство з боку протестувальників застосовувалось не як засіб досягнення мети, а як метод захисту.

Отже, така самостійна, позапартійна консолідація громадян, які вийшли на захист власного майбутнього, є характерною ознакою Революції гідності. Така згуртованість населення стала причиною усвідомлення свого реального впливу на політичне життя в країні. На відміну від, Помаранчевої революції, де таке об'єднання відбулося завдяки підтримці одного опозиційного кандидата. Проте, для обох революцій спільним є те, що це результат невиконання владою своїх обов'язків. Якщо аналізувати обидві революції з точки зору приналежності до “кольорових”, то варто зауважити, що Помаранчева революція є типовим її прикладом, на відміну від Революції гідності. Помаранчева революція — не змінювала докорінно суспільно-політичний лад, а, по-суті, змінила лише політичну еліту, що є характерним для кольорових революцій. Варто зауважити, що передумовами більшості кольорових революцій є корупція, зниження якості життя, невдоволення зовнішньополітичним курсом країни, економічні проблеми. Зокрема, і Помаранчева революція і Революція гідності не стали винятком. Можна сказати, і про те, що важливою причиною є фальсифікація виборів, яка мала місце в Помаранчевій революції і притаманна для кольорових революцій, але

Революцію гідності спровокували інші причини. Варто зазначити і про перебіг революцій. Кольорові революції — це ненасильницькі та мирні масові протести. Помаранчева революція відповідає такій ознаці. Революцію гідності ми не можемо класифікувати, як кольорову, лише її першу — мирну фазу.

2.3. “Тюльпанова революція” в Киргизстані 2005 року

У 1991 році Киргизстан, який раніше був республікою в складі СРСР, став незалежною державою. Для будь-якого етносу отримання статусу незалежної та суверенної держави — це унікальна можливість розвитку власним шляхом. Киргизстан пішов по шляху політичної модернізації, яка передбачає трансформацію політичної системи — видозміна політичних інститутів, створення нової нормативно-правової бази, що регулює процеси в суспільстві, і як наслідок — зміна всього комплексу політичних відносин.

Заявлений курс тривав в країні протягом 15 років. Проведені зміни супроводжувалися зростанням авторитарних тенденцій, які знайшли своє вираження в безпрецедентному посиленні впливу президентської влади А. Акаєва, падінні політичної ролі парламенту, значному погіршенні соціально-економічної обстановки в країні. Результатом такої політики стало стрімке зростання соціального невдоволення, викликане також тим, що, попри заяви влади, очікуваних змін в житті країни так і не відбулося.

Таке зростаюче невдоволення призвело до подій березня 2005 року, які прийнято називати «революцією тюльпанів». Ці події надали нового імпульсу модернізаційного процесу в країні. Об'єктивно вони стали своєрідним кордоном пострадянського розвитку, що визначив серйозні дисфункції в ході адаптації суспільства і держави до впровадження ліберальної ідеології в якості основи політичної системи суспільства.

Події березня 2005 року в Киргизстані дали поштовх поширенню «кольорових» революцій на Центрально-Азійський регіон. Раніше подібні

революції відбулися в Грузії і в Україні. Сама інтенсивність поширення «кольорових революцій» в цей період набуває тенденцію екстраполяції їх впливу на інші держави регіону, що через ефект резонансу створює основу для їх відтворення [38].

Зростання невдоволення серед різних груп населення було обумовлене цілим комплексом чинників, які і спровокували кольорову революцію в Киргизстані. Перш за все, протестні настрої сформувалися серед: політичних діячів, які втратили можливість впливу на державні рішення, підприємців, які зіштовхнулися із серйозними перешкодами на шляху розвитку свого бізнесу і загрозою захоплення його сімейною владою і “наближеними” до Акаєва. Серед таких невдоволених важливу роль відіграла демократична громадськість, яка спостерігала відкат від демократичних орієнтацій і цінностей та молодь, яка втрачала можливість просування по професійній і соціальній драбині. Консолідація протестів всіх цих груп незадоволених разом з пихою і небажанням політичної еліти змінюватися, вступати в діалог з суспільством, реагувати на суспільні запити і виклики в рамках діючих демократичних процедур обернулося тотальним несприйняттям існуючого режиму.

Варто зауважити, що основною причиною Тюльпанової революції в Киргизстані у березні 2005 р. є фальсифікація парламентських виборів. Ситуація в країні вимагала негайної зміни політичної верхівки, а тому кандидатів, бажаних потрапити до киргизстанського парламенту, було чимало. Напередодні виборів чинний президент Киргизстану А. Акаєв заявив, що не балотуватиметься на наступних виборах восени. Натомість, на парламентських виборах А. Акаєв намагався зайняти якомога більше місць «своїми» людьми. Цікаво, що Акаєв хотів вже новим складом парламенту здійснити конституційну реформу, що стосується розширення повноважень парламенту та президента. Президент Киргизстану прагнув перетворити країну з президентсько-парламентської республіки в парламентсько-

президентську. Таким чином, А. Акаєв, ймовірно, що хотів утримати владу. Звичайно, для того аби ускладнити шлях до парламенту опозиції, в першому турі опозиційним лідерам відмовили у реєстрації. Варто зазначити, що провладну партію «Алга Киргизія» очолювала донька Акаєва — Бекмет Акаєва [13].

Незважаючи на перешкоди з боку влади, до парламенту все ж допустили велику кількість кандидатів. Ці кандидати були абсолютно різними і належали як до владної верхівки, так і до опозиційних лідерів. Проте, дійсно вплинути на хід виборів не маючи жодних родинних чи матеріальних зв'язків з Акаєвим було неможливо. Масовим був підкуп виборців та використання адміністративного ресурсу А. Акаєвим на парламентських виборах 2005 р.

Ситуація загострювалась і через невпевненість у власних кадрах А. Акаєва, оскільки існувала загроза, що в майбутньому не захочуть підтримувати його режим. Окрім цього, частина північної політичної еліти в регіонах йшла на вибори в якості незалежної політичної сили. Можна сказати, про існування трьох політичних сил — чинна влада, опозиція та політичні клани південного регіону.

Перший тур закінчився для А. Акаєва більш ніж вдало. Третину парламенту складала його близькі родичі, зокрема і Айдар та Бермет Акаєві – син і донька відповідно [13].

Не стала миритися з явними актами фальсифікації і опозиція, яка звинуватила президента у фальсифікації парламентських виборів, використанні адмінресурсу та підкупу виборців. Лідери опозиції, зокрема, Курманбек Бакієв — депутат, який очолював Народний рух та Роза Отумбаєва — відома дипломатка, колишня очільниця МЗС Киргизстану, перший посол Киргизстану у США, лідер політичного руху «Вітчизна» об'єднали свої зусилля та вимагали визнання виборів, як таких, що були сфальсифіковані. В дійсності, така вимога нічого не вирішила б. Саме тому,

зрозумівши, що настав час діяти, вони закликають президента піти у відставку та прагнуть проведення дострокових парламентських виборів. Звичайно влада А. Акаєва не могла піти на такий крок, адже це означало крах усієї встановленої кланової системи влади Акаєва.

Другий тур виборів лише підтвердив перемогу на парламентських виборах чинної влади і подвоїв невдоволення населення. Звернення відомого на увесь світ киргизького вченого Женібєка Назарлієва, який виступив з засудженням дій провладної партії стало поштовхом для активних дій революції. 24 березня 2005 року опозиція та ображені громадяни захопили Будинок уряду, що призвело до жертв [13]. Звичайно, ситуація в країні була нестабільною. Тим часом, А. Акаєв тікає до Росії. Сама ж «тюльпанова революція» стала фінансуватися з боку південних кланів, які прагнули захопити владу. Як наслідок, опозиція перестала контролювати ситуацію в країні. Таке існування двох центрів влади, призводить до масових погромів та пограбувань.

Більшість російських політологів головною причиною «тюльпанової революції» вбачають у зовнішньому впливі, мовляв, оскільки Киргизстан був більш прихильним у питаннях, що стосуються зовнішньої політики до Росії та Китаю, США намагались дестабілізувати ситуацію в країні [25].

Після втечі Акаєва країна зіткнулась з новою проблемою, а саме існуванням двох парламентів. Виконувати функції президента згідно з законодавством мав прем'єр-міністр М. Танаєв, який теж втік з країни.

Рішенням Верховного Суду визначено нову дату проведення позачергових президентських виборів, а тимчасово виконуючим обов'язки президента стає лідер опозиції - К. Бакієв. Новий лідер не розпустив новий парламент і він отримав статус легітимного. К. Бакієв розумів, що найімовірніше нові парламентські вибори можуть дестабілізувати ситуацію і не хотів втрачати владу. До того ж на нових виборах відбулися такі самі підкупи і до влади прийшли ті самі, але вже з претензією до Бакієва. Проте,

паралельно парламент збирав підписи для проведення референдуму щодо нелегітимності та розпуску парламенту.

На нових президентських виборах переміг Курманбек Бакієв, набравши абсолютну більшість. ОБСЄ визнала ці вибори такими, що відповідають демократичним стандартам. Здавалося б, що перемога Бакієва є очевидною, але ні. У нього був серйозний конкурент Фелікс Кулов — політичний в'язень, колишній міністр внутрішніх справ, який в ході революції був звільнений. Кулов був справжнім символом несправедливості і політичного режиму Акаєва. Він очолював Службу національної безпеки Киргизстану, а згодом став прем'єр-міністром в уряді Акаєва. Згодом, він перейшов в опозицію і після цього його було заарештовано та ув'язнено. Бакієв розуміючи, що Кулов є головним політичним опонентом пропонує йому об'єднатися і зняти свою кандидатуру. Натомість Бакієв обіцяє Кулову зробити його очільником уряду.

Першою обіцянкою Бакієва стало внесення змін до Конституції, що стосуються обмеження повноважень президента. Таким чином, Киргизстан з напівпрезидентської чи суперпрезидентської форми правління мав стати парламентсько-президентською. В результаті такої реформи, на думку Бакієва, знизився рівень корупції та збільшилась ефективність парламенту.

Але, по-суті у Киргизстані відбулась чергова зміна політичної еліти, яка не прагнула демократизації, а лише впроваджувала певні елементи фасадної демократії і створювала видимість прагнення реформ.

Друга половина 2006 року характеризувалась небажанням нової влади проводити реформи, що обурювало громадян. Опозиція - консолідувалась і погрожувала владі новими протестами, основною вимогою було внесення змін до Конституції до 2 листопада. Якщо нова влада «не почує» громадян, то опозиція ініціюватиме відставку президента і прем'єр-міністра. Окрім цього, з'явилися нові факти, що доводять корупцію та тиск на ЗМІ з боку Бакієва та Кулова. Бакієв все відкидав, аргументуючи, що це лише провокація аби дестабілізувати ще більше і так неспокійну ситуацію в країні. Щодо

конституційної реформи, то Бакієв заявив про доопрацювання змін до Конституції, адже такий поспіх може загрожувати впровадженню демократичного ладу в державі. Окрім цього, існував висновок Венеціанської комісії Ради Європи, яка з-поміж запропонованих варіантів Конституції не обрала ніякого, проте найбільш вдалою для Киргизстану назвала змішану форму.

У Киргизстані проглядається виключно елітарно-бюрократична ротація в образі «демократичних» перетворень — відбувається банальний переділ влади. У зазначеному процесі необхідно виділити таку особливість, як протиставлення правлячій еліті політичних груп, які раніше самі, так чи інакше, входили до її складу. Кольорова революція реалізується виключно для забезпечення політичних і економічних інтересів елітарних груп, з метою здійснення зміни влади.

Дослідник О. Дуднік зазначає: “У Киргизії, як і в Україні, під виглядом демократизації суспільно-політичного життя, проведення конституційних перетворень домагалися політичні сили, які вже скомпрометували себе, перебуваючи при владі раніше. Не бажаючи залишати політичний олімп, вони шукають інші методи збереження за собою влади” [13, с.123].

Отже, події 24 березня 2005 року в Киргизстані свідчили про глибоку системну кризу, що характеризується:

- відходом від системи конституційних стримувань і противаг на користь збільшення повноважень президента, що призвело до розбалансованості влади і ослаблення ролі парламенту, уряду, суду;
- систематичними порушеннями конституційних прав і свобод громадян, принципу вільних виборів, свободи розвитку політичних партій і рухів, свободи ЗМІ;
- кризою авторитарно-кланової системи управління державою, яка виявилася непідконтрольною суспільним інститутам, “глухою” до потреб суспільства та інтересів розвитку країни, закритістю існуючої політичної

еліти;

- відсутністю зв'язку політичних реформ з економічними і соціальними перетвореннями;
- глибоко вкоріненими в країні корупції, непотизм і клановість, які пронизували всю систему соціальних, політичних і економічних відносин;
- відсутністю ефективної системи управління країною, втратою почуття реальності в середовищі управлінської еліти країни.

Так звана «тюльпанова революція» стала результатом не лише організованого масового невдоволення владою, а й результатом комплексної реконфігурації колишньої еліти. Зміна влади в умовах більш-менш вільного політичного суперництва, яка відбувається в рамках легітимного поля, - це можливість для всіх угруповань і політичних сил реалізувати свої амбіції щодо закріплення в структурі влади. Небажання йти або ж намір режиму продовжити себе в якості наступника, безумовно, різко поглиблюють деструктивні внутрішньополітичні процеси і, перш за все, власну ізоляцію. Усвідомлення відсутності перспектив приходу до влади в рамках існуючої вертикалі відносин породжує інтенсивний опір, основним інструментом якого і стає «кольорова революція».

Таким чином, можна сказати, що незважаючи на активні соціальні виступи в березні 2005 р. проти авторитарного режиму А. Акаєва, що отримали назву Тюльпанової революції і мали на меті прискорення процесу політичної модернізації країни, характер режиму залишився колишнім. Насправді, в подальші роки Киргизстан не особливо змінився, адже є копією режиму А. Акаєва з новими персоналіями в особі вищих державних чиновників і частково бізнес-еліти. Причинами такої ситуації є те, що:

- по-перше, після березневих подій збереглася колишня система державного управління, яка не змінювалась з радянських часів, заснована на регіональному представництві та клановості, була відсутня система рекрутування політичних еліт;

– по-друге, нова еліта, що прийшла до влади, в своєму політичному баченні майбутнього Киргизстану не відрізнялася від старої і в більшості своїй не мала бажання ініціювати проведення політичної модернізації, боячись втратити владу.

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи, можна сказати, що Грузія, Україна та Киргизстан прагнули до чесних виборів, справедливої судової системи, відсутності корупції та перетворення кланово-олігархічних режимів на більш демократичні. Кожна з цих революцій мала б наблизити країни до демократії, але в реальності, на жаль, ситуація дещо інша. Грузія, незважаючи на успішні антикорупційні реформи та економічне зростання продовжує боротьбу за повноцінну демократію. Виборчий процес після здійснення Трояндової революції все ще потребує вдосконалення, адже наявні ознаки масових фальсифікацій виборів з боку нової влади. Помаранчеву революцію можна назвати типовим та успішним прикладом здійснення кольорової революції, але, хоч і відбувся відхід від кланово-олігархічного режиму Кучми та Януковича, все ж Ющенко не виправдав тих сподівань, які поклало на нього суспільство. Безумовно, певні демократичні зрушення були. Але, проголошуючи загальнодемократичні цінності, популярні антикорупційні гасла, нова влада так і не змогла створити дієвий механізм реалізації актуальних для України завдань. Революція гідності в 2013-2014 рр. стала важливою сторінкою в історії України. Завдяки цій революції відбулись зміни у свідомості людей. Українці почали чітко усвідомлювати свої ціннісні орієнтири. Порівнюючи дві українські революції, то варто сказати, що передумовою Помаранчевої революції стали фальсифіковані вибори, а Революції гідності — рішення уряду про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди з ЄС. Важливу роль у консолідації людей у 2004 р. відіграла опозиція та молодіжні громадські організації, тоді як у 2013–2014 рр. – прості люди. Відмінною є і реакція влади. У 2004 році —

ненасильницька, а у 2013–2014 роках – насильницька. Загалом, вирішення кризи у 2004 році інституціоналізоване шляхом міжнародного політичного компромісу, а у 2013–2014 рр. – відбувається повне переформатування керівництва країни. Після Помаранчевої революції – відбувається зміна політичної еліти, але режим зберігається. Революція гідності демонструє, що відбувається зміна політичної верхівки з подальшою перспективою зміни режиму. Киргизстан, який теж боровся з корупцією та непотизмом, зрештою, отримав лише іншого президента з поглядами, подібними до попереднього. Таким чином, все ще зростає рівень корупції та кумівства серед високопосадовців.

ВИСНОВКИ

Отже, в кваліфікаційній роботі було розкрито роль кольорових революцій у трансформації політичних режимів. У ході кваліфікаційної роботи було виконано всі поставлені на початку завдання.

Таким чином, у першому розділі, було проаналізовано теоретичні засади дослідження кольорових революцій. У першому підрозділі першого розділі було розкрито сутність та поняття кольорових революцій. Спроби пояснити даний феномен та визначити його сутність за допомогою інших концепцій та теорій допомагає в розумінні деяких аспектів кольорових революцій, але не створює цілісного бачення. Пояснення кольорової революції через концепцію “м'якої сили”, наприклад, робить акцент на її основній особливості — ненасильницькому, мирному перебігу, що відрізняє її від звичайної революції. Необхідно розрізняти поняття “оксамитових” та “кольорових” революцій. Хоча в обох випадках зміна політичного режиму відбувається без застосування насильства, але суттєво відрізняється головна мета. Оксамитові революції прагнуть відходу від комуністичного режиму до напівдемократичного, а кольорові революції прагнуть до переходу від напівдемократичних до демократичних. Д. Лейн, який досліджував кольорові революції крізь призму основної причини кольорових революцій на пострадянському просторі дав їм назву “електоральних революцій”. Але, тут варто зауважити, що це лише один з її аспектів, а тому і не розкриває повною мірою її сутність. Тлумачення більшості російських дослідників є неповним та обмеженим, адже вони визначають кольорову революцію як технологію державного перевороту, що не відповідає сутності даного типу революції. Поява ж самого поняття “кольорова революція” тісно пов'язана з подіями, що відбуваються на політичній карті світу 2000-х років. “Кольоровими” охрестили революції журналісти та політики для того аби виокремити їх серед інших типів революцій. Можна виокремити два панівні напрямки для розуміння сутності кольорових революцій. Згідно з першим підходом,

кольорові революції — це соціальні рухи, що виражаються у мирних протестах та мітингах проти політичної верхівки, яка не виконує своїх функцій належним чином та діє лише у власних інтересах. В наслідок таких протестів, як правило, змінюється владна еліта на контреліту. Згідно з другим підходом, кольорова революція — це спеціалізована політична технологія, що розроблена для зміни політичного режиму в інтересах зовнішніх сил. Можна визначити сутність кольорових революцій і кризь призму транзитології. Більшість західних політологів розглядають кольорові революції як етап демократичного транзиту. Але, тлумачити кольорову революцію лише як механізм демократизації не варто. Адже на початку революції головною вимогою суспільства може бути і демократизація держави, але, не факт, що вона дійде до такого наслідку. Тут варто зробити акцент не на демократизації, а на поступовому відході від авторитаризму. Порівнюючи даний феномен з класичною революцією, державним переворотом чи політичним конфліктом, кольорова революція є подібною саме до політичного конфлікту, адже має усі його ознаки.

У другому підрозділі першого розділу було виявлено основні чинники та характерні риси кольорових революцій. Основними чинниками кольорових революцій у пострадянських країнах можна назвати такі, як: психологічна трансформація, як наслідок, усвідомлення своїх ціннісних очікувань; економічний колапс, який виник внаслідок розпаду СРСР; відсутність політичної культури у нової політичної еліти, що стає причиною корупції та “кумівства” серед політичної верхівки. Можна виокремити і поділ передумов, що залежить від наявності зовнішнього втручання. Таким чином, більшість західних та українських дослідників, надають перевагу внутрішнім чинникам, як основним. Серед них: існування недемократичного правління та багатопартійності; прагнення до демократизації громадянського суспільства; нелегітимні дії влади, які об'єднують громадськість; підтримка західними лідерами демократичних перетворень; вагому роль відіграють

недержавні організації. Другий поділ передумов передбачає домінування зовнішнього впливу. Його прихильниками є російські дослідники. В рамках даного підходу, основною причиною кольорових революцій є втручання США та ЄС у внутрішні процеси країн, задля дестабілізації ситуації. Таким чином, мінімізується роль самих громадян у політичному житті та акцентується увага на їх неспроможності протистояти режиму. Щодо особливостей кольорових революцій, то до головних варто віднести такі: ненасильницький, мирний перебіг; громадські організації стають важливим суб'єктом політичного процесу; неідеологічність; наявність сильної опозиції; створення молодіжних організацій. Дуже часто основною причиною таких революцій є нехтування виборчим правом громадян.

У другому розділі був з'ясований вплив кольорових революцій на політичні режими та їх наслідки на прикладі Трояндової революції в Грузії, Помаранчевої революції і Революції гідності в Україні та Тюльпанової революції в Киргизстані.

Перший підрозділ другого розділу був присвячений дослідженню грузинського досвіду кольорових революцій. “Революція троянд” у Грузії стала відповіддю на режим тодішнього президента Е. Шеварнадзе. Передумов цієї революції було більш ніж достатньо. Найбільш болючим для грузинів було економічне питання. Зростання тіньової економіки та зниження рівня якості життя стало наслідком тотальної корупції серед владної еліти. Відбувався відкат до посткомуністичної кланової системи. Існування збройних конфліктів в Абхазії та Південній Осетії та бюджетна ізоляваність Аджарського регіону справляли нищівний вплив на економіку держави. Політична ситуація в країні була вкрай нестабільною. Головною причиною Революції троянд в Грузії стала масова фальсифікація парламентських виборів. Трояндова революція відповідала усім характерним рисам кольорових революцій: носила мирний характер, наявність сильної опозиції, широке залучення підтримки з боку ЗМІ, створення політизованих

молодіжних громадських організацій. Було виокремлено такі позитивні результати Трояндової революції, як: подолання корупції в державі; публічність системи управління держави; активне реформування; відновлення процесів вступу до ЄС та НАТО; відродження економіки. Негативними є: посилення переслідувань опозиції; проведення недемократичних виборів; придушення будь-яких невдоволень серед населення; корупція серед найвищих державних посадовців.

У другому підрозділі другого розділу було проаналізовано український досвід здійснення “кольорових революцій”. Фальсифікація виборів, але президентських, була передумовою і Помаранчевої революції 2004 року в Україні. Ці протести були спрямовані на захист прав та свобод громадянина. Політичний режим Л. Кучми викликав багато запитань в українців, особливо після “касетного” скандалу та приходу до влади “донецьких”. Характерною рисою цих протестів був високий рівень консолідації та політичної культури населення. В. Ющенко став надією українців на демократію. Протести відбувались мирно, та, навіть, святково. Л. Кучма не чинив спротиву. Головним фактором, що визначив напрямок трансформації політичного режиму, за умов Помаранчевої революції є запуск політичної реформи, що посилює роль парламенту. Саме ця особливість є характерною для України, на відміну від Грузії та Киргизстану. Вони після проведення кольорових революцій змінювали демократичну тенденцію. Таким чином, у цих країнах відбувалась монополізація влади в одних руках та повернення до авторитарних тенденцій в рамках своїх режимів. Не можна заперечувати і зовнішній фактор Помаранчевої революції, але однозначно не можна назвати його домінуючим. Революція гідності, хоч і не була спровокована фальсифікацією, але тут важливим чинником була зовнішньополітична орієнтація країни. Сподівання українців на підписання угоди з ЄС вщент зруйнувались через амбіції проросійської верхівки. Не можна однозначно класифікувати Революцію Гідності, як кольорову революцію, адже головною

відмінною ознакою кольорових революцій є їх ненасильницький характер та перебіг. Але, варто зауважити, що насильство з боку протестувальників застосовувалось задля захисту, а не як спосіб зміни влади. Також, в контексті Революції гідності варто сказати, що вона стала більш ніж простою зміною політичної верхівки, вона чітко окреслила подальші ціннісні орієнтири країни.

У третьому підрозділі другого розділу розглянуто вплив кольорових революцій на трансформацію політичного режиму Киргизстану. Помаранчевою революцією надихалась і Тюльпанова революція в Киргизстані. Причиною є фальсифікація виборів. Тодішній президент Киргизстану А. Акаєв зібрав навколо себе усіх своїх родичів та друзів в парламенті і не хотів нікому віддавати владу. Підробка результатів другого туру парламентських виборів обурила суспільство та означала відкат від демократичних цінностей. Протести стають все масовішими, і Акаєв тікає до Росії. На зміну Акаєву прийшов опозиціонер К. Бакієв. Майбутній лідер Киргизстану на хвилі своєї популярності обіцяв демократичні перетворення та конституційну реформу, що збільшить повноваження уряду, проте зробити це, його потім змусили вже інші лідери опозиції. Після Тюльпанової революції залишилась колишня дореволюційна система державного управління, що була заснована клановості. Нова владна еліта в своєму баченні політичного майбутнього Киргизстану не відрізнялася від старої і не мала бажання ініціювати проведення політичної модернізації, адже боялась втратити владу. Таким чином якісної трансформації політичного режиму в більш демократичний, внаслідок, кольорової революції в Киргизстані не відбулось.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арендт Х. О революции / Ханна Арендт. - М.: Издательство «Европа», 2011. - 464 с.
2. Бевз Т. А. Феномен «революція» у дискурсах мислителів, політиків, науковців: монографія / Т. А. Бевз // Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ: ІПіЕНД, 2012. – 176 с.
3. Бостан С. К. Форма правління незалежної Української держави : етапи розвитку, проблеми, перспективи / С. К. Бостан // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 103–110.
4. Вердиханова З. В. Структурные и процессуальные характеристики феномена «цветных революций». / З. В. Вердиханова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2014. – № 2 (30). – С. 64–73.
5. Гапич А. Э. Технологии «цветных революций» / А. Э. Гапич, Д. А. Лушников. – М. : РИОР, 2010.
6. Гідденс Ентоні. Соціологія: [пер. з англ.] / Ентоні Гідденс –. К.: Основи, 1999. – 726 с.
7. Голдстоун Джек А. Революции. Очень краткое введение [Текст] / пер. с англ. А. Яковлева. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 192 с.
8. Горак В. «Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки / В. Горак // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. — 2016. — Вип. 26. — С. 439-467.
9. Грибовод Е.Г. Концептуальные основания стратегии цветной революции: теории soft power, управляемого хаоса и медиатизации политики / Е. Г. Грибовод // Социум и власть.– 2014.– № 4.– С. 42-47.
10. Детонатор «Бархатной революции»: причины смены власти в Грузии // Азия и Африка сегодня.– 2004.– № 5.–С. 11–17.
11. Джин Шарп. От диктатуры к демократии / Шарп Джин // Пер. с англ. Н. Козловской. М.: Новое издательство, 2005. — 84 с.

12. Дорофеев Д. В. «Цветные революции» в центральноазиатском регионе в контексте внешнеполитической стратегии США / Д.В. Дорофеев // Культура народов Причерноморья. – 2008. – № 125.– С. 51–54.
13. Дуднік О. Конституційний процес в Киргизії (2005–2006 рр.) у контексті причин та наслідків «революції тюльпанів» / О. Дуднік // Українська орієнталістика: [зб. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов київ. нац. лінгв. ун-ту і Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»]. – 2007 – 2008. – № 2-3. – С. 115–124].
14. Карпович О. Г., Манойло А. В. Цветные революции: теория и практика демонтажа современных политических режимов: монография / О. Г. Карпович., А. В. Манойло. – Москва: Юнити-Дана.–2015.– 111 с.
15. Киридон А. М. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи / А. М. Киридон // Історична пам'ять. - 2015. - Вип. 33. - С. 17-32. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2015_33_4].
16. Кирилюк Ф. М. Політологія нової доби: посібник для ВНЗ/ Ф. М. Кирилюк.– Київ: Академія,– 2003.– 450 с.
17. Кіршенблат С. В. Досвід використання моделі «кольорових революцій» у посткомуністичних регіонах / С. В. Кіршенблат // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – 2010. – С. 463–474.
18. Колодій А. Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі Помаранчевої революції / А. Колодій // Наукові записки. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.».– 2008. – Вип. 3. – С. 7–24.
19. Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування. Агора. Революція відбулася: що далі? / А. М. Колодій.– 2014.– Вип. 13.– С. 22–36.
20. Королев П. Парадоксы постсоветского развития: к 20-летию образования новых независимых государств / П. Королев. Г. Левина, К. Мур. - М., 2013.– с. 98-101.

21. Кульчицький С. Помаранчева революція / С. Кульчицький. – Київ: Генеза, 2005.– 368 с.
22. Лейн Д. «Кольорова» революція як політичний феномен [Електронний ресурс] / Д. Лейн. 2010. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exeC21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/stmm_2010_1_4.pdf.
23. Литвиненко А. «Оранжевая революция»: причины, характер и результаты / А. Литвиненко // «Оранжевая революция». Украинская версия.– СПб. – 2005. – С. 17–28.
24. Макфол М. 2005. Пути трансформации посткоммунизма/ М. Макфол // Pro et Contra.–Т. 9.–№ 2.
25. Малышева Д. Центральная Азия в свете «демократических революций» / Д. Малышева // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №8. – С 62.
26. Мамедов А. Ш. Причины и следствия "революции роз" в Грузии / А. Ш. Мамедов // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 80. - С. 354-357. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_80_93.
27. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції» / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 18–32.
28. Мачарадзе В. В. "Революція троянд" у Грузії та її наслідки / В. В.Мачарадзе // Сходознавство. Актуальність та перспективи : тези доп. І Міжнар. наук.-метод. конф., Харків, 20 берез. 2020р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2020. – С. 181–184.
29. Мендкович Н. Цена реформ, или Почему у Грузии не получилось? / Н. Мендкович. - М.,- 2012.- с. 23.
30. Мінаков М. А. Коротка дистанція свободи: причини і наслідки кольорових революцій у пострадянському світі / М. А. Мінаков // Критика. -

2012. - № 7-8. - С. 2-7.

31. Мінаков М. А. Модерн і революція в Україні: до питання про генеалогію Євромайдану / М. А. Мінаков // Наукові записки. – 2014. – Т. 154 : Філософія та релігієзнавство. – С. 45–53.

32. Наумкіна С. М., Кравець Г. В. Сучасні «західні» та «східні» революції : класична складова і особливості здійснення. Актуальні проблеми політики // С. М. Наумкіна, Г. В. Кравець. – 2015.– Вип. 56.– С. 173–181.

33. Ореховская Н. Е. Сущность и место «цветных революций» в ряду революций / Н. Е. Ореховская // Историческая и социально-образовательная мысль.– 2012.– № 2 (12).– С. 124–127.

34. Пасічний Р. Євромайдан: технології зниження політичної активності / Р. Пасічний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 82–87.

35. Политическая энциклопедия в 2 т.: Т.2.– М.: Мысль,– 2000.

36. Пономарева Е. Г. «Цветные революции»: природа, символы, технологии / Е. Г. Пономарева, Г. А. Рудов // Обозреватель. – 2012. – № 3. – С. 36–48.

37. Почепцов Г. Революция. com. Основы протестной инженерии / Георгий Почепцов. – М. : Европа, 2005. – 532 с.

38. Романюк О. І. Посткомуністичні революції / О. І. Романюк // Політ. менеджмент — 2005. — № 4. — С. 16-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2005_4_4.

39. Сарахман І. Революція гідності в Україні : причини, передумови і наслідки [Текст] / І. Сарахман // Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. - Тернопіль : ТНЕУ, 2017. - С. 723-725.

40. Скочпол Т. Государства и социальные революции: Сравнительный анализ Франции, России и Китая / Т. Скочпол. – М.: Изд-во Института Гайдара, –2017. - 552 с.

41. Смирнова І. Є. Євромайдан в Україні: причини та наслідки / І. Є. Смирнова // Історичні і політологічні дослідження. - 2014. - № 1-2. - С. 191-204. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2014_1-2_25.
42. Тукаленко І. А. Понятійні особливості сучасних революційних протестів: спроба класифікації / І. А. Тукаленко // Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами міжнародної науково-теоретичної конференції: «Інноваційні підходи і сучасна наука». – Київ, – 2016. – С. 105 – 111.
43. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. - М.: Прогресс-Традиция, – 2004. - 480 с.
44. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон // Пер. с англ. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), – 2003. - 368 с.
45. Хоффер Э. Истинноверующий: Личность, власть и массовые общественные движения / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, – 2004. – 199 с.
46. Хоштария А. Некоторые особенности миграционных процессов в Грузии / А. Хоштария // Свободная Грузия. - 2005.
47. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: Підручник / П. П. Шляхтун. — К.: Центр учбової літератури, – 2010. — 472 с.
48. Юридическая конфликтология / Бойков А.Д., Варламова Н.Н., Дмитриев А.В., Дубовик О.Л., и др.; Отв. ред.: Кудрявцев В.Н. - М.: Изд-во ИГиП РАН, – 1995. - 316 с.
49. Karl T. Schmitter P. Models of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe. International Social Science Journal. 1991.
50. Kuzio T. The Opposition's Road to Success // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – 2. – P. 117-130.
51. Kuzio T. From Kuchma to Yushchenko. Ukraine's Presidential Election and the Orange Revolution.// Problems of Post-Communism, vol.52, № 2, – 2005, –

p.15.

52. Lazarus Joel Neo-liberal State Building and Western «Democracy Promotion»: the case of \ Conference on International Relations, Stockholm, Sweden, September 9-11,– 2010.- Oxford, University of Oxford, 2010.-36p.

53. Tilly C. European Revolutions. 1492-1992. Oxford. 1993.

54. Transparency International Corruption Perceptions Index 2003. - Режим доступа:https://web.archive.org/web/20101130134721/http://transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2003/.

55. Ukraine's revolution: Making sense of a year of chaos. - Режим доступа: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108>.